

مقدمه درسنامه

کتاب نظریه پردازی علمی اقتصاد اسلامی (ویراست دوم) با اصلاحات و تغییرات ساختاری زیره عنوان درسنامه نظریه پردازی علمی اقتصاد اسلامی جهت متن درسی، در اختیار مراکز علمی اقتصاد قرار می‌گیرد.

الف) ارائه راهنمای مطالعه و اهداف کلی کتاب در اول کتاب؛

ب) افزودن اهداف کلی، اهداف رفتاری و کلیدواژهها به اول هر فصل؛

ج) افزودن خلاصه فصل، پرسشهای فصل و منابع جهت مطالعه بیشتر در آخر هر فصل؛

د) بازنگری مباحث فصل دوم در مورد تفاوت میان دو حوزه علوم اجتماعی - اقتصادیو علوم طبیعی.

حسن آقا نظری

قم - زمستان 1390

پیشگفتار

در سالهای اخیر اقبال گسترده ای از سوی کشورهای اسلامی به ویژه محققان اقتصادی، به مقوله اقتصاد اسلامی به وجود آمده است. از سوی دیگر، اندیشمندان غربی نیز با کنجکاوی و دیرباوری نسبت به امکان و توانایی اقتصاد اسلامی تا حدودی در این زمینه تحقیقاتی انجام داده اند. بیشتر تحقیقات انجام گرفته در سطح مسائل اقتصادی است و کمتر به روش و متدولوژی این مسائل پرداخته اند. از این رو این نوشتار، مراحل مختلف روش نظریه پردازی را با توجه به آموزه‌های اسلامی تحقیق نموده است.

نظریه پردازی علمی اقتصاد اسلامی مانند هر نظریه پردازی دیگری فرایندی را دنبال می‌کند. نقطه شروع این فرایند، سؤال از امکان نظریه پردازی علمی، با توجه به آموزه‌های اسلامی، درباره اقتصاد است و آنگاه که این امکان به طور منطقی به اثبات رسید، بار دیگر زمینه این سؤال فراهم می‌آید که «روش این نظریه پردازی چیست و چگونه می‌توان با توجه به این آموزه‌ها، نظریه پردازی علمی کرد؟» پس از تبیین این روش، طبیعی است که تطبیق آن در مرحله تئوریک، مرهون بازنگری مسائل اساسی علم اقتصاد در چارچوب روش یاد شده است؛ از این رو، دست کم برای نمونه عینی باید یکی از مسائل اقتصاد خرد و کلان در چارچوب این روش به گونه‌ای تحقیق شود که هم از ویژگیهای نظریه علمی برخوردار بوده و هم به آموزه‌های اسلام درباره اقتصاد، استناد قابل قبولی داشته باشد. نگارنده در واقع اندیشه نظریه پردازی علمی اقتصاد اسلامی را به عنوان یک دغدغه اصلی در قالب سه بخش مرتبط با یکدیگر طراحی نموده است:

بخش اول: اثبات امکان نظریه پردازی علمی اقتصاد اسلامی؛

بخش دوم: روش نظریه پردازی نظریات علمی اقتصاد اسلامی؛

بخش سوم: تطبیق روش نظریه پردازی علمی اقتصاد اسلامی بر مورد تقاضا و نرخ سود سرمایه.

نکته شایان توجه این است که بخش اول، که مبنای این اندیشه است، اهمیت ویژه‌ای دارد، زیرا از یک طرف با موضوع فلسفی اعتباریات بعدالاجتماع و از طرف دیگر، با مسئله اقتصادی تأثیربخش اعتباری اقتصاد جامعه بر بخش واقعی آن ارتباط دارد و در واقع، هم از بحث اعتباریات بعدالاجتماع در فلسفه و هم از موضوع تأثیربخش اعتباری اقتصاد جامعه بر بخش واقعی آن، که از مباحث سرنوشت ساز فلسفه علم اقتصاد است، بهره جسته است.¹ بر همین اساس بخش نخست را با بحث تأثیر عوامل کمی و کیفی بر رویدادهای اقتصادی - اجتماعی به عنوان مقدمه و زمینه‌ساز مباحث بعدی آغاز کرده‌ایم. ویژگی‌های نظریه‌های علمی در علوم اجتماعی - اقتصادی، فصل اول این بخش را شکل می‌دهد. اما اینکه آیا میان دو حوزه علوم اجتماعی - اقتصادی و علوم طبیعی تفاوتی هست یا نه، در فصل دوم با عنوان: وجود تمایز میان دو حوزه علوم اجتماعی - اقتصادی و علوم طبیعی، به این مسئله پرداخته شده است. این فصل بستر مناسبی را برای موضوع جایگاه اعتباریات و تأثیر آنها در حیات اجتماعی - اقتصادی در فصل سوم آماده می‌کند. فصل سوم خود نیاز به بحث در موضوع خاستگاه و منشأ پیدایش علم اقتصاد اسلامی را در فکر و ذهن دانشجو ایجاد می‌کند. فصل چهارم در پاسخ به این نیاز تدوین شده است. در ادامه این سیر مطالعاتی و پلکانی؛ مبحث فصل پنجم با موضوع علم اقتصاد اسلامی و به عنوان محور منظومه معرفتی علم اقتصاد ضروری به نظر می‌آید. و سرانجام با هدف نتیجه‌گیری از مباحث گذشته، در فصل ششم، بحث امکان نظریه‌پردازی در مکتب اقتصاد اسلامی و علم اقتصاد اسلامی برای مخاطب به تصویر کشیده شده است. فصل آخر این بخش نیز به نقد نظریات برخی متفکران اقتصاد اسلامی درباره کیفیت تدوین علم اقتصاد اسلامی، اختصاص دارد.

بخش دوم، روش نظریه‌پردازی را کاوش می‌کند. از این رو در فصل اول، روش پوزیتیویسمو تأثیرهای مختلف آن بر مباحث روش‌شناختی علم اقتصاد به صورت فشرده و در نهایت، تحقیق نهایی در این باره پژوهش شده است. در فصل دوم نیز روش نظریه‌پردازی مکتب اقتصاد اسلامی بر اساس احکام ثابت و متغیر و در فصل سوم روش نظریه‌پردازی علمی اقتصاد اسلامی بحث و بررسی شده است.

بخش سوم به هدف الگویی برای کسب مهارت لازم در به کارگیری مباحث نظری دو بخش قبل و تطبیق روش نظریه‌پردازی علمی ارائه شده است. از این رو در فصل نخست این بخش، یکی از مسائل مهم اقتصاد خرد به عنوان نظریه تقاضا بر اساس آموزه‌های اسلامی بازنگری می‌شود و تحلیلی معرفت‌شناختی از مطلوبیت را به دانشجویان تعلیم می‌دهد. در فصل دوم یکی از مسائل اقتصاد کلان در قالب بررسی نظریه جایگزینی سود سرمایه به جای نرخ بهره پژوهش می‌شود، به این امید که این گام، آخرین گام نباشد و دیگر اندیشه‌ورزان عرصه علوم اجتماعی - اقتصادی جریان پرنشیب و فراز تولید نظریات علمی را در حوزه رویدادهای اجتماعی - اقتصادی ادامه دهند.

کتاب حاضر در تداوم بحث‌های اقتصاد اسلامی است که دانشجو در طول دوره کارشناسی با آن آشنا شده است. بنابراین، دانشجوی کارشناسی ارشد پیش از خواندن این کتاب و محقق دوره دکتری قبل از استفاده از بخش سوم، به عنوان الگو و مهارت‌افزایی؛ باید از تسلط ابتدایی بر آموزه‌های اقتصاد اسلامی اطمینان داشته

¹ در ادبیات نظریه‌پردازی علمی و روش‌شناختی به زبان فارسی کمتر به پیوند منطقی میان مباحث فلسفی و فلسفه علم اقتصاد پرداخته شده است. پیوندی که مبنای تدوین علوم اجتماعی - اقتصادی بر اساس اندیشه‌های اسلامی قرار می‌گیرد.

باشد. در عین حال سعی شده است در ارائه مباحث به گونه‌ای عمل شود که مطالب و تحلیل‌های موجود با خواندن کتاب حاضر برای دانشجوی کافی و قابل فهم باشد. در ضمن، در تدوین کتاب تسلسل و پیوستگی مباحث رعایت شده است؛ لذا فصل‌های کتاب باید با همین ترتیب آموخته شوند.

در پایان بر خود لازم می‌دانم از بزرگوارانی که در ویراست اول کتاب با نظریات خود زمینه غنی‌تر شدن این اثر را فراهم کرده‌اند، از جناب استاد آیت‌الله مصباح یزدی، که بحث احکام حکومتی را ملاحظه و نظریات ارزنده خود را ارائه فرمودند؛ از استاد دکتر احمدی که به تقاضای اینجانب همه فصل‌های کتاب را با دقت مطالعه کردند و ملاحظات و اصلاحات کارسازی را خاطر نشان ساختند؛ از جناب آقای دکتر حسین عیوضلو که پیش‌نویس مقدمه و فصل اول از بخش اول را تدوین نمودند؛ از اعضای گروه اقتصاد پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، حجج الاسلام آقایان: حسینی، لشکری و محمدحسین کرمی و آقایان دکتر شریف آزاده، دکتر عسکری، دکتر زاهدی‌وفا و حجت‌الاسلام دکتر سیدکاظم رجایی، که با حوصله و دقت این مکتوب را مطالعه و اظهار نظر فرمودند؛ همچنین از حجت‌الاسلام سیدحمید جوشقانی که در تدوین این درسنامه اینجانب را یاری نمودند، تشکر و قدردانی کنم.

راهنمای مطالعه

کتاب درسنامه نظریه پردازی علمی اقتصاد اسلامی مربوط به رشته اقتصاد است. بخش اول و دوم شامل مباحث نظری و ویژه مقطع کارشناسی ارشد است. بخش سوم به عنوان الگویی برای کسب مهارت لازم در نظریه پردازی اقتصاد اسلامی برای دانشجوی دوره دکتری و پژوهشگران اقتصاد اسلامی پیش‌بینی شده است. این نوشتار در دو واحد تدریس می‌شود. پیش از مطالعه کتاب لازم است دانشجویان چند نکته مهم را در نظر داشته باشند؛ فرایند یادگیری جریانی است که با حضور در کلاس و ارائه استاد شروع نمی‌شود؛ بلکه خود دانشجو با مراجعه به دیگر منابع آموزشی (کتاب، CD، نوار و...) حرکت فراگیری را شروع می‌کند. با توجه به اینکه ساعت‌های حضور در کلاس محدود است؛ لازم است دانشجو پیش از حضور در کلاس؛ فصل مربوط را مطالعه کرده و موارد مبهم را یادداشت کند و با طرح آنها در کلاس اشکالات خود را برطرف نماید (البته برای عمق بخشی به مطالعات، دانشجو می‌تواند از روش یادداشت‌برداری از رؤوس مطالب و ارائه آن به چند دانشجوی دیگر از همان کلاس، قبل از کلاس درس کمک بگیرد).

کتاب پیش رو از سه بخش و مجموعاً دوازده فصل تشکیل شده است. یادگیری کامل کتاب نیازمند آن است که از قبل برنامه زمان‌بندی شده برای مطالعه این کتاب داشته باشید. معمولاً هر نیم سال تحصیلی چهار ماه است. بنابراین در هر ماه تقریباً یک چهارم مطالب کتاب را می‌توان با مطالعه مؤثر پوشش داد.

در مطالعه این کتاب موارد ذیل را رعایت نمایید:

1. در آغاز به هدف‌های آموزشی کتاب توجه کنید تا به موضوع کتاب و آنچه که پس از مطالعه کتاب باید

- به آن رسید آگاهی یابید؛
2. مطالعه هدف‌های کلی و رفتاری قبل از مطالعه هر فصل باعث حساسیت فرد نسبت به نکات محوری فصل می‌شود؛
  3. برای مطالعه اثربخش کتاب، نخست مطالب هر فصل را یک‌بار سریع مطالعه کنید و بار دوم با دقت و زمانی طولانی‌تر آن را بخوانید. با توجه به هدف‌های کلی نکات اساسی درس را یادداشت کنید. مطالبی را که متوجه نشده‌اید؛ برای رفع اشکال در کلاس طرح نمایید؛
  4. در پایان هر فصل چند سؤال برای خودآزمایی ارائه شده است. تلاش برای جوابگویی به این تمرین‌ها در یادگیری مطالب و تحقق اهداف کلی و رفتاری مهم است. در صورت برخورد با مشکل، بخش‌های مربوط به سؤال را دوباره مرور کنید؛
  5. پس از فراگیری هر مبحث و هر فصل به بحث بعد از آن بپردازید؛ زیرا هر فصل ادامه منطقی فصل قبل است.

اهداف کلی کتاب

- در این کتاب سعی بر آن است تا خواننده با موارد و موضوعات ذیل آشنا شود:
- ویژگی نظریه‌های علمی در علوم اجتماعی-اقتصادی؛
  - منشأ پیدایش علم اقتصاد اسلامی؛
  - موضوع علم اقتصاد اسلامی؛
  - امکان نظریه‌پردازی در مکتب اقتصاد اسلامی و علم اقتصاد اسلامی؛
  - روش نظریه‌پردازی در مکتب اقتصاد اسلامی؛
  - روش نظریه‌پردازی علمی اقتصاد اسلامی؛
  - تطبیق این روش بر مورد تقاضا و جایگزینی نرخ سود به جای نرخ بهره، به عنوان الگوی عینی به‌کارگیری آن نسبت به دیگر مسائل علم اقتصاد.